

Különös földrajzi nevek

A különösség nem névtudományi, hanem esztétikai, filozófiai kategória. A névtani kutatónak egyforma érdeklődést kell mutatnia minden név iránt függetlenül attól, hogy a névadás szempontjából szokványos, unalomig ismétlődő, vagy pedig a sablonostól megdölgő, különös jelenséggel van-e dolga. A nem szakember képzetét főleg a furcsaságok foglalkoztatják.

Bemutatok most egy kisebb gyűjteményt olyan földrajzi nevekből, amelyekben van valami szokatlanság, különösség. E helynevek különössége többnyire abban áll, hogy olyan köznevek fordulnak elő bennük, amelyek egyébként nem igen szoktak földrajzi nevekben szerepelni. Ilyenek pl. a következők: *bank, bíróság, bocsájtó, böngyöle, burnót, búz, dohogó, dög, durrogós, duzzogó, emberfő, eming, ezer, félszer, halál, hallgató, hideg-lelős, holdvilág, ijesztő, kókusz, kortyogó, koporsó, könyök, lakodalom, merítő, mise, napfény, naplás, pipis, pite, pohár, rekesztő, ríkató, romlott, szárazvám, tehéntánc, telelő, tizenhárom, torok, túrószsák, üstök, üvegesúr* stb. Gyakran eredményez furcsa, bizarr névalakot a népetimológia, pl. *Átokháza, Földszin, Keserűs-hegy, Nadrág, Pilátus, Sörkút, Tejjalusziget, Vércsorog* stb. esetében. Olykor a földrajzi névben megtalálható személynév (*Angyal Bandi, Forintos, Pénzverő* stb.) tér el a sablontól. Sajátos csoportot alkotnak a csárdanévből alakult helynevek (*Csokoládépuszta, Háromrózsa, Betekints-völgy* stb.). Felbukkan egy-egy olyan helynév is, amely természetfölötti erőknek tulajdonított jelenségekkel kapcsolatos (*Istenkas, Ördög lakodalma*). Figyelmünkre méltó az *alig* határozószó helynévi alkalmazása (*Aligvár*).

Agártorok 'völgy a Gerecsében Tarjántól keletre'. Az 1800 (MNYTK. 132. sz. 59) óta adatolt völgnév az *agár* 'karcú törzsű vadászkutyafajta' és *torok* 'a szájúregből a garatba vezető nyílás' összetétele. Efféle nevet a völgyek összeszűkülései szoktak kapni. Hasonló szerkezetű a középkor óta kimutatható és ma is többfelé használatos *Farkastorok* helynév. L.: 1337: *Farkasturuk* 'falu Valkó megyében' (AnjouOkm. 3: 358; l. még Csánki 2: 308 és ComSirm. 49); 1769: *Forcas Torok* 'Nagyveleghez tartozó határrész' (FMTÉ. 6: 304); stb. L. még *Bikatorok* 'futóhomokos terület Izsáktól északra' (MoFNT. 1: 15). A tizenöt éves háború lezárásaként 1606. november 11-én a Zsitva torkolatának közelében, Vértpusztán megkötött békét *zsitvatoroki*-nak [1618: *zsitvatorokbali*: Borsos: V. 134] nevezik. Itt a *torok*-nak 'folyótorkolat' az értelme. (Irodalom: Hefty: NyF. 66. sz. 45.)

Aligvár 'Szemenyecsrnyéhez tartozó település Alsószemenyétől északkeletre' [1882: *Aligvár*: Hnt. 11, de l. 1862: „*Aligvár*: népes puszták, Somogy és Zala vármegyékben”: CzF. 1: 116 is]. Az ország különböző részein található *Aligvárda* (Hnt. 1863. 122), *Aligvárdi* (Hnt. 1882. 11), *Aligvári* (Pesty: MoHn. 5), *Aligvárom* (SMFN. 124), *Aligvárpuszta* [1913: *Aligvár*: Hnt. 324, de l. 1852: *Alig vár*: SMFN. 592 is]-féle földrajzi nevekkel együtt az *alig* határozószónak és a *vár* igének az összetételeként alakult. E helynév-

csoport egy része távolabb eső településre vonatkozik („alig várja az ember, hogy oda-érjen”), más része pedig olyan határrészt jelöl, amelynek gazdája nehezen várja a termést („alig várom, hogy teremjen”). A névadásnak más efféle indítékai is lehetnek. Egyes esetekben az utótag a *vár* 'erősség' főnévnek és származékainak az analógiás hatása alá került. — Az *alig* határozószónak helynévben való szerepléséhez l. a FNESz.-ben *Balaton-aliga* szócikkét. (Irodalom: SMFN. 120, 124.)

Almakerék 'romániai helység Erdélyben Erzsébetvárostól délkeletre'. Az 1305 (MagyRom. 1: 247) óta adatolható helységnév az *alma* 'vadalma' fanévként és a régi *kerek* ~ *kerék* 'körhöz hasonló alakú erdő' főnévként az összetétele. Kerek vadalmánál települt falut jelöl. (L. a FNESz.-ben *Csípkerék*, *Monyorókerék* szócikkét.) Az *Almakerék* helységnévből a németben *Malmkrog* lett, ez pedig a románban *Mălincrav*-ként honosodott meg. (Irodalom: Kniezsa: MagyRom. 1: 247.)

Angyalbandi 'helység a jugoszláviai Bácskában Topolyától (Bačka Topola) nyugatra'. Az 1894 (VajdFN. 1: 27) óta adatolható helységnév a legrégebből ismert betyár-ról, *Angyal Bandi*-ről kapta nevét, aki a hagyomány szerint itt húzódott meg társaival együtt. A felvidéki nemesi családból származó betyár igazi neve Ónody András (1760 k. — 1806) volt; betyárnevét kedvesétől kapta. — A szerb-horvátban Angyalbandinak *Gornja Rogatica* [1776: *Roglaticza*: VajdFN. 1: 27] a neve. Ennek második néveleméhez l. szerb-horvát *rog* 'szarv': > *rogalj* 'csücsök, sarok, szöglet' és *rogat* 'szarvat viselő, szarvas'. (Irodalom: VajdFN. 1: 27; NéprLex. 1: 103.)

Átokháza 'Ruzsához tartozó határrész a község belterületétől délnyugatra'. Az 1642 (NytudÉrt. 22. sz. 10) óta adatolható helynév minden bizonnyal összetartozik az 1446: „*Althokzallasa* in sede Kechkemeth” (Bártfay Szabó: Pest m. 189) helynévvel úgy, hogy az elsődleges *-szállása* utótag helyébe idővel a *-háza* lépett. Az előtag a régi *Oltuk* [1393: „circa Nicolaum *Oltuk* dictum Comanum”: ALingu. 7: 77] személynévvvel azonos. Ez török, közelebbről kun eredetű. Köznévi előzményéhez l. ötörök *artuq* 'nagyobb; túlságos, fölös' (DTS. 57). Később az előtagot az *átok* 'vak indulatból mondott rossz kívánság' főnév magához hasonította. E népetimológiás átfarmálást a valóság is alátámasztani látszott: a határrész talaja rossz futóhomok. (Irodalom: Rásonyi: ALingu. 7: 76; Inczeffi: NytudÉrt. 22. sz. 10.)

Bagó-hegy '343 m magas hegy a Gerecsében Gyermelytől nyugat-délnyugatra'. Az 1864 (Pesty: Kom. 198) óta adatolt hegynév előtagjaként a *bagoly* madárnév nyelvjárási *bagó* változata szerepel. Azzal lehet kapcsolatban, hogy a névadáskor bagoly vonta magára a figyelmet a hegyet borító erdőben. A köznyelvi *bagó* 'dohánymaradék a pipa alján; rágni való dohány; dohányáru' származását tekintve más szó, mégpedig az északeleti olasz nyelvjárásokból való jövevény (Benkő: MNy. 77: 203–6). A *Bagó-hegy*-et hallva a legtöbb nem helybeli ember bizonyára erre a köznyelvi *bagó*-ra gondol. (Irodalom: TESz. 1: 217 *bagoly* a.; FNESz. 73 *Baglyaskő* a.)

Bakbűz 'határrész Iszkaszentgyörgy belterületétől délre'. Az 1743 (FMTÉ. 6: 260) óta adatolható határrésznév köznévi előzménye a *bakbűz* 'a bakból kiáradó csípős, kellemetlen szag' (NySz. 1: 335). Olyan helyet nevezhettek el így, ahol a névadás idején orrfacsaróan bűdös volt. A *bakbűz* főnév helynévi alkalmazására már a középkorból is van adat; vö. 1329: „ad pirum *bokbysz* nominatum” (AnjouOkm. 2: 436). A szóban forgó körtefa az Ipoly menti Szécsényhez tartozó Pöstyénpuszta környékén állott.

Bankfalu 'Kiskunfélegyháza városrésze a központtól északkeletre'. A *bank* 'pénzintézet' és a *falu* összetételeként alakult helynév a Félegyházi Öreg Takarékpénztárra emlékeztet, amely 1911-ben a várostól másfél kilométerre levő földjén parcellázásokat kezdett. A parcellázott telkeket előbb *Bankföld*-nek [1926: Hnt. 163] hívták, majd a családi-ház-építés előrehaladásával a *Bankfalu* [1937: Hnt. 307] névváltozat kerekedett felül. (Irodalom: Fekete: Kisk. 20.)

Békarikató 'mocsaras határrész Csákvár belterületétől kelet-északkeletre'. Az 1839 (FMTÉ. 6: 244) óta adatolható határrésznév a *béka* állatnévnek és a *rikát* 'ríni készlet' ige folyamatos melléknévi igenevének az összetétele. Olyan területet jelöl, amelyen békák brekegnek, kuruttyolnak. Másfelé is előfordul helynévként; Balatonszabadi Bem utcájának *Békarikató* (SMFN. 136) a népi neve. Sümeg vidékén köznévi szerepű *béka-rékató*-t (ÚMTsz. 1: 394) is feljegyeztek 'mocsaras, vizenyős hely' jelentéssel. — Ingoványos helyen települt falu szintén kaphat 'békarikató'-féle alapjelentésű nevet. Jó példa erre a Turócszentmártontól délre fekvő *Zsámbokrét* [1282: *Zabakrek*: Úrhegyi: MNyTK. 45. sz. 12]. Ennek szlovák előzményét, a többes számú *Žabokreky* helységnevet a *žaby křkajú* 'kuruttyolnak a békák' (SISJ. 1: 774) szószerkezet alapján érthetjük meg. A csehben is van *Žabokrky* (Profous 4: 799) és *Žabovřesky* (Hosák — Šrámek 2: 805) helységnev, amely ugyancsak békabrekegéses helyen épült falura utal.

Betekints-völgy 'a Séd völgye Veszprémben a Vártól nyugatra'. A völgyet a Séd bal partján épült *Betekints csárdá*-ról (1927: Dornyay: Bakony 179) nevezték el. A másfelé is előforduló (Kreszn. 2: 250; CzF. 1: 623; SMFN. 708, 805; MNy. 72: 215; stb.) csárdanévet a *betekint* 'benéz, bepillant' ige felszólító módjának egyes szám második személyű alakjából való. Betérésre buzdít

Bika-rét 'Balatonkilitihez tartozó rét a község belterületétől délnyugatra'. Az 1858 (SMFN. 152) óta adatolható határrésznév a *bika* 'hím szarvasmarha' és a *rét* 'kaszáló' összetétele. A névadás hátterét ekként világítja meg Paládi-Kovács Attila (A magyar parasztság rétgazdálkodása. Bp., 1979. 101): „A kisebb falvak községi használatban hagyott réteji gyakran csak akkorák voltak, hogy a falu egy-két bikáját eltartsák . . . A *Bika-rét*, *Bikakert* típusú helynevek csaknem minden magyar falu földrajzi nevei között megtalálhatók . . . A Bika-rét rendszerint a falu legjobb kaszálója, közel esik a faluhoz, szomszédságában áll a bikaistálló és a csordás háza. Kaszálása sok vidéken még a második világháború után is közmunkában történt, legfeljebb áldomást fizetett a község vagy a közbirtokosság.”

Bírósági-dűlő 'határrész Dad belterületétől nyugatra'. Az 1864 (Pesty: Kom. 107) óta adatolt határrésznév első néveleme a nyelvjárási *bíróság* 'községi bírói tisztség' főnévnek az *-i* képzős melléknévi származéka. Azzal kapcsolatos, hogy a szóban forgó föld mint községi birtok a mindenkori községi bírónak volt a használatában. (Irodalom: Pesty: Kom. 107, Tolna 3: 281.)

Bocsájtó-völgy 'az agostyáni arborétumtól Agostyán belterülete felé húzódó völgy a Gerecsében'. Az 1864 (Pesty: Kom. 57) óta adatolt völgnév első eleme a *bocsát* ~ *bocsájt* 'ereszt' ige folyamatos melléknévi igenevéből való. Tulajdonképpen jelentését az a földrajzi köznév világítja meg, amely a *bocsát* szinonimájának, az *ereszt* igeének a származéka: nyelvjárási *eresztő* 'még nem meredek, de már lankás part, oldal' (Maácz: FöldrTsz. 12), *eresztős* 'ereszkező, lejtős' (uo.).

Böngyölös 'rét és erdő Szabadi belterületétől délre'. Az 1852 (SMFN. 487) óta adatolt határrésznév alapszava a magyar nyelvjárási *bengyele* ~ *böngyöle* 'a gyékényfélék keményfőtartalmú, lisztes gyökértörzse, amelyből ínség idején lepénykenyeret, pogácsát lehetett sütni' (MTsz.). Gyékényfélével benőtt helyre utal, ahol böngyölét szedtek. Györffy István (A szilaj pásztorok. Karcag, 1928. 27–8) érzékletes leírásából tudjuk, hogy különösen nagy bengyelefogyasztók voltak a pásztoemberek: „A szilaj pásztor kenyere a gyékény lisztes gumója, a gyékényböndő vagy bengyele volt. A gyékényböndő kotús földben termett, a szilaj csikósok, gulyások magok ásták ki vagy tépték fel, a szilaj kanászok ellenben a nyájjal dúratták ki, s mikor a disznók feldúrták a gyökeret, elverték róla. Egyszóval mással kapartatták ki a gesztenyét. A böndőt vagy böngyölét sülve is, főve is egyformán ették, mint mi most a krumplit. Ha megsült vagy megfőtt, széthasogatták. Belől olyan volt, mint az ikra. A pásztorok módfelett szerették. Volt olyan, aki böndőérés idején a kenyérré rá sem nézett! Nagy aszályok idején, mikor semmi gabona nem termett, még a városi szegény lakosság sem vetette meg a gyékényböndőt. Bementek a rétbé s zsákszámra ásták fel a lisztes gumójú gyökeret. Azt mondják, akik ették, hogy kissé fanyar volt, de meg lehetett rajta élni.” (Irodalom: EtSz. 1: 358 *böngyöle* a.; SzegSz. 1: 186; Gunda: NéprLex. 1: 253.)

Bumbum-kút 'forrás a Conóc bal partján Ács belterületétől északra'. Az 1864 (Pesty: Kom. 44) óta adatolt forrást a hagyomány szerint egy Argay nevű ácsi tiszttartó foglaltatta, akinek „Bumbum teremtette” volt a szavajárása. Argay szavajárásáról neveztek el a forrást. (Irodalom: Pesty: Kom. 44.)

Burnót-patak 'Ábrahámhegynél a Balatonba ömlő vízfolyás'. Legkorábbi ismert előfordulása 1884-ből (Nagy-Vázsony és Badacon-Tomaj. 1: 75,000-es térkép) való *Burnóti-p.* alakban. A patak átfolyik a Kővágóórhöz tartozó, *Burnót*-nak [1864: „*Burnót*. Ingoványos rét”: Pesty (Zala m.)] hívott ingoványos, tőzeges határrészen, s róla kapta nevét. A határrésznév köznévi előzménye a magyar *burnót* 'szárfított és finom porrá őrölt dohány, tubák'. A névadást a burnótnak és a tőzegtalajnak bizonyos fokú hasonlósága magyarázza. (Irodalom: Pesty: MoHn. 51; Jankó: BNépr. 58; DornyVigy. 180; TESz. 1: 392 *burnót* a.)

Cikmántor 'romániai helység Erdélyben Erzsébetvárostól északkeletre'. Az 1325 (Csánki 5: 873) óta adatolt helységnév a német *Zuckmantel* átvétele. A német nyelvterületen sokfelé előforduló *Zuckmantel* helynévhez l. középfelnémet *zucken* 'elragad, elrabol' és *mantel* 'felsőkabát, köpeny'. Olyan helyre utalhat, ahol tanácsos a köpenyt szorosan fogni, nehogy az útonállók lehúzzák az emberről. L. német *Zuckmantel* ~ *Zückmantel* ~ *Zickmantel* [tkp. 'útonálló, rabló'] családnév (Brechenmacher 2: 868) is. Kevésbé meggyőző feltevés szerint a *Zuckmantel* helynév előtagjában a középfelnémet *zwick* 'ék', utótagjában pedig a *mantel* 'erdeifenyő' rejlik, s olyan, útkereszteződésnél álló erdeifenyőre vonatkozik, amelynek kérgébe útbaigazító jelzést róttak. (Irodalom: Kniezsa: MagyRom. 1: 287; Profous 5: 145; Bach: DtNam. 2/1: 309; Hosák—Šrámek 1: 147, 171.)

Csokoládépuszta 'település Hosszúhetény belterületétől dél-délkeletre'. A név 1780 körül bukkan fel egy csárda jelölőjeként „*Diversorium Tsookoládé*” (Reuter: Hosszúhet. 27) alakban. Olyan magát kellető csárdanévvvel van itt dolgunk, amelyet minden bizonytalanság ellenére figyelemfelkeltés, vendégcsalogatás szándéka sugallt. Idővel a csárdanevet egy major örökölte.

Dohogó-hegy '257 m magas domb Bokod belterületétől nyugatra'. Az 1864 (Pesty: Kom. 91) óta adatolt helynév első eleme a *dohog* 'csendesesen mérgelődik, bosszú-

san morgolódik, zsörtölődik' ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult. Feltehetőleg a dombon telepített szőlővel, annak bizonyára gyakran elmaradó termésével van kapcsolatban.

Döglött-kúti-dűlő 'határrész Dunaföldvár belterületétől délnyugatra'. Az 1865 (Pesty: Tolna 1: 329) óta adatolható dűlőnév előtagja a nyelvjárási *döglött kút* 'bedőlt, beszakadt kútgödör' (ÚMTsz. 1: 1013) szószervezetnek az -i képzős származéka. A nyelvjárási *döglött* 'állati hullák megsemmisítésére való mély gödör' (ÚMTsz. 1: 1012) főnévhez nincs köze.

Dögmező 'romániai helység Erdélyben Déstől északkeletre'. Az 1456 (Suciú: DictIstTrans. 1: 214) óta adatolható helységnév arra a mezőre emlékeztet, amelyen a Dög-patak folyik át. A *Dög-patak* (MNy. 21: 202) víznév előtagjának 'romlott, ártalmas vízű' az értelme. Etimológiailag azonos a *dög* 'állati hulla' főnévvel. (Irodalom: S. R. : MNy. 21: 202.)

Durrogós-tető '414 m magas hegy a Bakonyban Ugodtól délkeletre'. Az 1864 (Hunfalvy J.: MBir. 2: 448) óta adatolható hegynév első eleme a *durrog* 'pattogva ég, ropog' ige folyamatos melléknévi igenevének a -s képzős melléknévi származéka. A löszdombokból kiemelkedő hegy mészkőből és ez alatt fekvő krétamárgából áll. Mindkét kőzetet mészégetésre használják. A krétamárga az éretéskor erősen pattog és durrog. Innen kapta nevét a hegy. (Irodalom: Dornyay: Bakony 238.)

Duzzogó 'taváról nevezetes lakott hely Iszkaszentgyörgy belterületétől északra'. A XIX. század első fele (FMTÉ. 6: 261) óta adatolt helynév a *duzzog* 'durcáskodik, dohog, pufog' ige folyamatos melléknévi igenevéből keletkezett. Elsődlegesen a tavat tápláló forrást jelölte, amelynek vize erősen bugyborékolva („duzzogva”) buzog fel. L. még nyelvjárási *duzzogó* 'szilárdnak látszó, könnyen beszakadó veszedelmes hely a lápon és az erekben' (Ecsedi-láp melléke: MTsz. 1: 446). (Irodalom: Dornyay: Bakony 62; Strömpl: HidrK. 9: 117; FMTÉ. 6: 261.)

Ebjesztő-tető '400 m fölötti magasságú hegy a Vértesben Vérteskozmatól északra'. Az 1864-ben *Ebjesztő bükk* (FMTÉ. 6: 268) alakban felbukkanó helynév első eleme az *eb* 'kutya' főnévnek és az *ijeszt* 'rémit' ige folyamatos melléknévi igenevének a jelöletlen tárgyias összetétele. Elsődlegesen egy — bizonyára magában álló — öreg bükkfára vonatkozhatott, amely az időnkénti villámcsapástól eltorzult, alaktalanná vált. Ilyen volt a budai Normafa is, amit — a ném. *Wetterbaum* (tkp. 'viharfa') alapján — *viharbükk*-nek (Siklóssy: Svábh. 95, 101) is neveztek. A köznévi használatú *ebjesztő*-re l. nyelvjárási *ebjesztő-péntek* 'húsvét utáni péntek' (MTsz. 1: 450). Szerkezeti felépítéséhez l. nyelvjárási *kutyaijesztő* 'szódavíz' (SzegSz. 1: 859).

Emberfő 'romániai helység Erdélyben Déstől észak-északkeletre'. A helység elsődleges neve *Ambrus* [1370: BánffyOkl. 1: 291] volt. Ez a magyar *Ambrus* [1202–3 k./15. sz.: *Ambreus*: Sztp. KritJ. 1: 63] személynévből alakult. A későbbi *Emberfő* [1553: SzDMon. 3: 381] névalak azzal kapcsolatos, hogy a falu mellett levő hegynék olyan az alakja, mint egy emberfej. A névadáshoz l. 1688: *Emberfő* 'Huszt várának egyik bástyája' (Radv. Csal. 2: 393; NySz. 1: 957); 1808: *Emberfő* '1269 m magas hegy az Alacsony-Tátrában Vernártól északnyugatra; Človečia hlava' (Lipszky: Rep. 1: 166).

Evetes-völgy 'Hidegkút felől Balatonfüred irányában húzódó völgy'. Az Árpád-kor [+1093/1274/1365/1399: „ad vallem, que dicitur *Euetes*”: PRT. 10: 497] óta adatol-

ható helynév a régi, nyelvjárási *evet* 'mókus' állatnév -s képzős melléknévi származékának és a *völgy* főnévnek az összetétele. A névadáskor a völgyben feltűnően sok lehetett a mókus. (Irodalom: Jankó: BNépr. 62; EtSz. 2: 104 *evet* a.; TESz. 1: 813 *evet* a.)

Ezerlovas 'erdős, dombos határrész Kistolmács belterületétől észak-északnyugatra'. Az 1964 óta (ZMFN. 470) adatolt dűlőnév az *ezer* számnévnek és a nyelvjárási *lovas* 'lóerős' melléknévnek az összetétele. Az magyarázza, hogy az olajbányászat egy ezer lóerős transzformátort működtetett itt, amely hamar tönkrement. Neve azonban megmaradt mint a zalai olajbányászat történetének a nyelvi nyoma. (Irodalom: ZMFN. 470.)

Félszerfalva 'ausztriai helység Burgenlandban Kismartontól dél-délnyugatra'. Az 1609 (Kázmér: Falu 134) óta adatolt helységnév a régi és nyelvjárási *félszer* 'fél sor, egy sor ház' (vö. *Duna melletti félszer, Kertek alatti félszeren lakni*: CzF. 2: 777) és a *falu* főnév összetétele. Olyan településformát jelöl, amelynek az utca fél oldalán álló ház sor a jellemző vonása (egysoros falu). Hasonló helységnévvel a magyar nyelvterület más részén is találkozunk; vö.: 1302: *felzerfolua* (MNy. 10: 41); 1441: *Felzerfalu* (Csánki 3: 119 *Ujfalu* a.).L. még ném. *Halbseit* [tkp. 'az országút fél oldalán települt falu'] > cseh *Holba* (Hosák – Šrámek 1: 271) is. (Irodalom: KranzmBürg. 72.)

Féltorony 'ausztriai helység Burgenlandban Nezsiderától délkeletre'. Az 1487–8 (Csánki 3: 680) óta adatolt helységnév a *fél* számnévnek és a *torony* főnévnek az összetétele. A falu egy félbemaradt vagy félig leomlott toronynál települt. A névadás szemléleti háttéréhez l. a FNESz.-ben *Félhalom* és *Kiskunfélegyháza* szócikkét. A német *Halbturm* (1493; Csánki 3: 680) 'Féltorony' a magyarral párhuzamos névadás eredménye. (Irodalom: Schwartz: NyNH. 128; Moór: Westung. 238, 270; KranzmBürg. 68; Kónyi: Nyr. 103: 475.)

Forintosháza 'lakott hely Nagykapornak belterületétől északra'. Az 1412 (Csánki 3: 54) óta adatolt településnév a *forint* főnév -s képzős melléknévi származékából alakult *Forintos* [1403: Anthonio *Florentos*: OklSz. 259] családnévnek és a birtokos személyraggal ellátott *ház* 'lakóhely, otthon' főnévnek az összetétele. (Irodalom: EtSz. 2: 386.)

Földszin 'romániai helység Erdélyben Segesvártól délnyugatra'. Az 1304 (Magy. Rom. 1: 247) óta *Földszintelke* alakban adatolható helységnév a *Felicián* [1111: *Felicianus*: CDES. 1: 64] személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *telek* 'szántásra alkalmas, trágyázott föld' főnévnek az összetétele. Idővel az előtag a *földszin* 'feketés szín' (NySz. 3: 248) főnévhez hasonult, az utótag pedig elmaradt. (Irodalom: EtSz. 2: 197, 452; Kniezsa: MagyRom. 1: 247.)

Gazdag-rét 'nagyreszt beépítetlen terület Budapest XI. kerületében a Budaörsi úttól északra'. Az 1847 (Életképek 1847. 2: 55) óta adatolható határrésznév a német *Reiche Ried* 'Gazdag-rét' pontatlan tükörfordítása. A mintául szolgáló német határrésznév második eleméhez l. ausztriai német *Ried*, *Riede* 'szőlőhegy lejtője' (DudenÖst. 189). A *Reiche Ried* tehát voltaképpen a szőlőhegy gazdagon termő lejtőjét jelöli.

Görgényüvegsűr 'romániai helység Erdélyben Szászrégentől északkeletre'. Az 1760–2 (Suciú: DicțIstTrans. 1: 266) óta adatolható helységnév utótagja a régi *üvegsűr* 'kisebb üvegyártó üzem, üveghuta' (NySz. 1: 474) főnévből alakult. A helyneveknek ahhoz a csoportjához tartozik tehát, amelyhez a *Háromhuta*, *Kishuta*, *Nagyhuta*, *Répáshuta*, *Vágáshuta* (FNESz.), illetve a *Csehbánya*, *Németbánya*, *Óbánya* (FNESz.),

E helyeken egykor üveget gyártottak. A megkülönböztető szerepű *Görgény*- előtag a Görgényi-havasokkal kapcsolatos.

Hallgató 'erdős domb a felsőgallai Kálvária-hegytől északkeletre'. Az 1864 (Pesty: Kom. 129) óta adatolt helynév a *hallgat* 'nem szól, csendben van' ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult. Tulajdonképpen értelme 'hallgatag, csendes, zajtalan, néma'. Olyan szálerdővel kapcsolatos, amelyben valóságos templomi csend szokott lenni. L. még: *Hallgató-hegy* '377 m magas domb Rudabányácskától nyugatra'; *Nagy-Hallgató* '542 m magas hegy Vágáshutától kelet-északkeletre' [1390: „ad magnum montem *Halga-toheg* appellatum”: ZsigmOkl. 1: 171]; *Kis-Hallgató* '493 m magas hegy a Nagy-Hallgatótól délnyugatra'; stb.

Halrekesztő 'határrész Ásványráró belterületétől északra'. A *Halrekesztő*-ként 1856-ból (MNyTK. 95. sz. 23), *Halrekesztő*-ként 1864 (uo.) óta adatolható helynév a *hal* állatnévnek és a régi *rekesztő* 'a víz medrét elrekesztő, kerítésszerű ősi halfogó' főnévnek az összetétele. A Szigetközben ekként folyt a rekesztés: „Alacsony vízálláskor a keskeny oldalágakban megszorultak a halak. »Póskévüket« [= kétméteres rőzsekötegeket] karóztak le, és keresztbe zárták el velük a medret. A mélyebb részekre sövényfalat vertek le. Ez két méter hosszú és másfél méter széles fűzsövénydarabokból állt, két végükön hegyes karókkal. Középujt nyílást hagytak, ebbe varsákat állítottak, vagy kocahálót feszítettek ki. Ezután ladikból zavarták a halakat: csákyákkal kavarták, botokkal verdesték a vizet. A menekülő halak a résen át a varsákban vagy a hálókban akadtak fenn.” (Timaffy László: Szigetköz. Bp., 1980. 20–21.) (Irodalom: Kázmér: MNyTK. 95. sz. 23.)

Háromrőzsa 'lakott hely Etyek belterületétől észak-északnyugatra'. Az 1783 (EKF. 12: 19) óta adatolható helynév a *három* számnévnek és a *rőzsa* növénynévnek az összetétele. Minthogy a Budáról Győr felé itt vezető régi országútnak, az egykor nagy forgalmú Mészárosok útjának a túlsó oldalán csárda állott (l. 1887: Umgebungskarte von Budapest), valószínűnek látszik, hogy eredetileg a csárdát hívták *Három Rőzsá*-nak, s a csárda nevét őrizte meg a major. A vendéglők cégérnévében gyakran szerepelt számmal (*két, három* stb.) is összekapcsolható virágnév (*rőzsa, lilium* stb.). L. Gundel Imre—Harmath Judit: A vendéglátás emlékei. Bp., 1979. 57.

Hideglelés-kereszt 'egy 114 m magas sziklafokon álló kereszt a Hosszú-hegy északi oldalán Pilismaróttól északnyugatra' [1864: Pesty: Kom. 191]. A keresztet 1784-ben emelte Nagy Mihály szentgyörgyzei lakos a dunai hajósok ájtatosságának növelésére. Nevét onnan kapta, hogy a néphit szerint a kereszt megkerülésével hathatósan gyógyítható a hideglelés. A német *Fieberkreuz* 'Hideglelés-kereszt' (1887: Umgebungskarte von Budapest) magyar mintát tükröz. (Irodalom: Thirring: BpKörny. 243; MTurLex. 86; Dely—Mezei 239.)

Holdvilág 'romániai helység Erdélyben Erzsébetvárostól keletre'. Az 1332–7 (Ortvay: EgyhFöldl. 2: 651) óta adatolható helységnév a *holdvilág* 'holdfény' főnévből alakult. A névadás szemléleti hátterét a német *Mondschein* 'holdvilág, holdfény' segít megérteni. E német főnévből ugyanis többfelé vált határrésznév ott, ahol a megnevezendő földdarabnak holdsarlóhoz hasonló az alakja (Bach: DtNam. 2/2: 557). Feltehető hogy a *Holdvilág* is egy határrésznek, földdarabnak az alakjával van kapcsolatban. L. lentebb *Túrószsák* magyarázata. (Irodalom: Kniezsa: MagyRom. 1: 247.)

Istenkas 'erdő Vereb belterületétől délre'. Az 1888 (Pesty: MoHn. 142) óta ismert határrésznév az *Isten* 'a legfőbb természetfölötti lény' és a *kas* 'nagyobb kosár; szal-

mából font méhlikás, méhkas' összetétele. Másfelé is előfordul (IMFN. 384; MNy. 26: 308). A *kas* utótagnak 'talajmélyedés' az értelme. Az *Isten-* előtag szerepében vö. *istenygalulta tök* 'Cucurbita ficifolia' (Csapody—Priszter: MNövSz. 85) nyelvjárási *istenygümölcse* 'galagonya' (uo.), *istensöprűje* 'istenfa; seprűfa' (uo.).

Iván halála 'völgy a Gerecsében Neszmélytől dél-délkeletre'. Az 1864 (Pesty: Kom. 178) óta adatolt név olyan helyre utal, ahol egy *Iván*-nak hívott férfi halálát lelte. A hirtelen halállal kapcsolatos eseményneveknek a típusára l.: 1368/1421: *Chatyanushalála* (OkISz. 337, 425); 1887: *Simon halála* '688 m magas nyereg a Pilisben Pilisszentlélektől dél-délkeletre' (Umgebungskarte von Budapest); 1980: *Német gyerek halála* 'völgy a Pilisben Pilisszentkeresztől északra' (A Pilis turistatérképe). Régebben az ilyen helyen útmenti keresztet állítottak; vö. *Foltán-kereszt* 'a Csóványostól kelet-délkeletre 706 m magas helyen állított kereszt, ahol egy *Foltán* nevű erdőőr köteleességének teljesítése közben életét vesztette' (1900: Thirring: BpKörny. 341). (Irodalom: Jakó: BNépr. 65 *Halála a.*)

Kásafőző 'völgy Tabajd belterületétől északkeletre'. Az 1775 (FMTÉ. 6: 297) óta adatolt völgnév a *kása* főnévnek és a *főz* ige folyamatos melléknévi igenevének az összetétele. Olyan helyet jelöl, ahol meleg ételt főztek a mezőn dolgozók számára. A névadás indítéka szempontjából figyelmet érdemel a Parádóhutatól délnyugatra levő erdős határ-rész *Haluskás* [1864: MNyTK. 125. sz. 142] neve, amelyet azzal hoznak kapcsolatba, hogy egykor a szénégetők e helyen főzték a galuskát. L. még orosz nyelvjárási *кашеарна* [tkp. 'kásafőző hely'] 'gödör alakú főzőhely a dinnyeföldön' (SIRNG. 13: 149.).

Kenyérváró-hegy 'domb Alsónémedi belterületétől északkeletre'. Az 1842 (Als-TörtNépr. 222) óta adatolt határresznév első eleme a *kenyér* főnévnek és a *vár* ige folyamatos melléknévi igenevének a jelöletlen tárgyas összetétele. Arra az emelkedésre utal, amelynek közelébe a külső (szilaj vagy félszilaj) pásztor részére a felfogadó gazdaközöségek tagjaitól kijáró sorkenyérnek időben meg kellett érkeznie, s ahonnan a kenyérből kikopott pásztor sokszor türelmetlenül leste, hozzák-e már a faluból a kenyeret. (Irodalom: Tálasi: Kisk. 178; Balassa: AlsTörtNépr. 222.)

Keresztény-havas '1804 m magas hegy Erdélyben Brassótól délre'. Az 1873 (Orbán: Szék. 6: 354) óta adatolt hegynév Keresztényfalvától délkeletre emelkedik, és a faluról kapta nevét. (E hegynévadási módra l. a FNEsz.-ben *Gerlachfalvi-csúcs*, *Kazbek*, *Körtvélyes*, *Lomnic-csúcs* szócikkét.) A *Keresztényfalva* [1362: Kázmér: Falu 164] helységnev a magyar *Keresztény* (tkp. 'Jézus tanítását valló, megkeresztelt szermény') [1400/1403: „Petri Kerezhyn dicti”: OkISz. 483] személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falu* főnévnek az összetétele. — A német *Schuler* 'Keresztény-havas' előzménye a személynévként is használatos erdélyi szász *Schuler* 'iskolamester, tanító' (Brechenmacher 2: 569). (Irodalom: Kniezsa: MagyRom. 1: 206.)

Keserús-hegy '611 m magas hegy a Visegrádi-hegységben Dömös belterületétől dél-délkeletre'. Az 1729 [*Keserűhegy*: MNyTK. 123. sz. 164] óta adatolt hegynév elsődleges alakja *Keselyűs* [1864: Nagy- és kis *keselyűs*: Pesty: Kom. 114] volt. Ez a *keselyű* madárnév -s képzős származéka. Olyan helyet jelöl, ahol keselyű szokott tanyázni. Idővel a *Keselyűs*-ből a *keserű* melléknév közrejátszásával *Keserús* lett.

Két malom utca 'a Bem teret a Kút utcával összekötő utca Debrecenben'. Az 1810 (HBKT. 45, 247) óta adatolható utcanév azzal kapcsolatos, hogy a névadáskor az utcá-

ban két szárazmalom működött. A körben járó lótlól hajtott szárazmalom [1412: „Molendinum per tractus pecorum volvens vulgariter *Zarazmalum dictum*”: OklSz. 887] főleg a kevés vízi vidékeken volt elterjedve még a XIX–XX. században is. (Fényképét l. NéprLex. 3: 512.) Debrecen egykori szárazmalmainak nagy számára következtethetünk abból a tényből, hogy az 1719. évi tűzvészkor 400 ház és 10 szárazmalom égett le. Az 1799. évi debreceni „Tűz ellen való rendelkezések” külön is intézkedtek a szárazmalmok tűzvédelméről: „Mint hogy sok Száraz-malom vagyon a Városban, és többnyire szoros helyekenn vagynak építve, tehát a’ hol egy, vagy két ötszveragasztott Malom vagyon, legalább egy, a’ hol pedig három, vagy több Malom is vagyon egy rakásonn, legalább két lajtorja légyen a’ Malmokhoz támasztva” (Sápi: DebrTel. 105). A debreceni szárazmalmok emlékeit őrzi a *Két malom utcá-n* kívül az *Egy malom utca* (1810: HBKT. 45, 233) és az *Öt malom utca* (1810: HBKT. 45, 250) is. (Irodalom: Balogh: Debr. 23.)

Kókuszmajor ’település Gyepükáján belterületétől délnyugatra’. Az Indiai-óceánban levő és Ausztráliához tartozó *Kókusz (keeling)-szigetek* neve az ottani kókuszpálmaligetekkel kapcsolatos. De mit keres a *Kókuszmajor* [1962: Hnt. 278] Gyepükáján határában, hiszen a Déli-Bakony növényvilágára éppen nem jellemző a trópusi kókuszpálma? A feleletet megadja az 1933. évi Helységnévtár (235), ahol a következő névalakot találjuk: *Kókuszfonó- és szövőgyár*. A szőben forgó helyen tehát egy olyan gyár működött, ahol a kókuszdió középső terméshéjáról leválasztott erős rostokból szőnyeget, lábtörlőt stb. állítottak elő. A gyár idővel megszűnt, de neve fennmaradt *Kókuszmajor* alakban, ipartörténeti emlékként.

Kortyogó ’határrész Makó városközpontjától nyugatra’. Az 1811 óta (Inczefi: Makó 191) adatolt határrésznév a nyelvjárási *kortyog* ’kortyol, kortyolgat’ (TESz. 2: 584 *kortyant* a.) folyamatos melléknévi igenevéből alakult. Elsődlegesen szőlőskertre vonatkozott. Ez teszi érthetővé a poharazgatásra utaló nevet. (Irodalom: Inczefi: Makó 191.)

Kőkoporsó ’határrész Császár belterületétől délkeletre’. Az 1864 (Pesty: Kom. 93) óta adatolt dűlőnév köznévi előzménye a *kőkoporsó* ’kőből készült díszes koporsó, szarkofág’ főnév. Azzal a (római kori) kőkoporsóval kapcsolatos, amelyet itt találtak, majd Tatára szállítottak. (Irodalom: Pesty: Kom. 93.)

Könyök ’1960-ban Nyitrához csatolt helység a város belterületétől nyugat-északnyugatra’. Az 1246/1271-ben *Kuniuk* (ÁÚO. 7: 208) alakban felbukkanó helységnév az ’éles kanyarulat, hajlat’ (Maacz: FöldrTsz. 18) jelentésben is használt magyar *könyök* testrésznévből ’keletkezett. Ennek helynévi alkalmazásához l.: 1256/1284/1294/1572: *Koppankunek* ’Koppány-patak Mezőtelegd határában’ (Györffy 1: 675); 1407: „ad montem vulgariter *Kunyukhegh* sclauonicum vero *Lokech* vocatum” (ZsigmOkl. 2/2: 101). Arra, hogy ’könyök’ alapjelentésű főnévből földrajzi név alakulhat, idegen nyelvekben is találunk példát; vö.: szerb-horvát *Lakat* (ImMesta. 1973. 227); cseh *Loket* ~ német *Elbogen* ’város Csehországban Karlovy Varytól nyugat-délnyugatra; az Ohře könyökszerű kanyarral veszi körül’ (Profovs 2: 655); német *Ellenbogen* ’félsziget Sylt északi végén’ (DudenGeogrN. 166); angol *Elbow See* ’tó Oregon államban (USA)’ (AmPIN. 149). (Irodalom: Kniezsa: SztIstván-Eml. 2: 377, MNny. 6: 28.)

Kőpite-hegy ’292 m magas domb Dunaalmás belterületétől délre’. Az 1864 (Pesty: Kom. 116) óta adatolható hegynév a *kő* ’szikla’ és a *pite* ’lepényszerű sült tészta’ összetétele. A hegynek szép sziklaalakulatai vannak.

Kutyavár '141 m magas domb Érdnek Diósd felőli részén'. Az oszmán-török fordításban 1686 előttről (*Köpek hiszár*: BpTört. 2: 358), *Kutyavár*-ként pedig 1818 (MNYj. 22: 54) óta adatolható helynév a *kutya* állatnévnek és a *vár* 'erősség' főnévnek az összetétele. Az itteni épületről azt tartja a hagyomány, hogy egykor Mátyás király pecéireinek és vadászebeinek volt a tanyája. Vö. inkább *Bagolyvár*, *Békkavár*, *Macskavár*, *Űrgvár* stb. (Irodalom: Pesty: MoHn. 185; Vigyázó—Strömpl: BudH. 118; Fekete—Nagy: BpTört. 2: 358.)

Liebling 'helység a romániai Bánságban Temesvártól dél-délkeletre'. A falu elsődleges neve *Briszt* [1597: Milleker 170] volt. Ez szláv eredetű; vö.: bolgár *Брест* hn. (ImSelBulg. 43); szerb-horvát *Brest* hn. (ImMesta. 1973. 76), *Brist* hn. (i. m. 80). Tkp. értelme 'szil(fa)'. Az 1786–8 körül protestáns németekkel újratelepített falunak Vecsey Miklós kamarai kormányzó a német *Liebling* (tkp. 'kedvenc') [1799: Vályi 2: 519] nevet adta, minthogy — saját szavai szerint — „die Protestanten sind meine Lieblinge” [= a protestánsok a kedvenceim]. (Irodalom: MVV. Temes vm. 63; Bodor: Délm. 22.)

Lófar-völgy 'völgy a Vértesben Mórtól keletre'. Az 1887-ben *Lófark-völgy* (FMTÉ. 6: 276) alakban felbukkanó helynév előtagja a *lófark* 'a ló farka' főnév, amely növénynévként is használatos; vö. nyelvjárási *lófark* 'spárga, Asparagus officinalis' (Csapody—Friszter: MNövSz. 119), *lófarkjú* 'zsuruló, Equisetum' (uo.), *vízi-lófark* 'Hippuris vulgaris' (i. m. 206). Mégis valószínűbb, hogy afféle metaforikus domborzati névvel van dolgunk, mint a *Lófarkú-hegy* 'Ipolypásztóhoz tartozó határrész' [1780: *Lófarkú hegy*: Fodor: MTérk. 1: 144] esetében. L. még: *Lófar-tető* '375 m magas domb a Bükk északi részén Tardonától észak-északkeletre' [1942: *Lófar-t.*: Miskolc. 1: 200,000-es térkép, de I. 1886/1925: *Lófark*: Miskolcz. 1: 75,000-es térkép is], valamint *Lófigató-far* 'hegyi út meredek kaptatója Mónosbél belterületétől délnyugatra' (MNYTK. 125. sz. 67) is. Idővel a *Lófark-völgy*-ből *Lófar-völgy* [1979: MoFnt. 2: Fejér m. 14] lett.

Malomtelelő 'határrész a Rezéti-Holt-Duna mentén Decs belterületétől délkeletre'. Az allegorikusan kiejtést tükröző *Melentő* (1864: Pesty: Tolna 1: 314) alakban felbukkanó helynév a 'hajómalom' értelmű *malom* és a *telelő* 'a téli időjárás viszontagságai ellen védelmet nyújtó hely' főnév összetétele. Századunk közepéig nagyszámú hajómalom működött a Dunán kívül a Tiszán, Szamoson, Maroson, Körösön, Vágon, Murán és Dráván is. Téli időszakban a hajómalomokat jégzajlásmentes kikötőbe kellett vinni vagy partra kellett vontatni. Ilyen telelőhely emlékét őrzi a *Malomtelelő* határrésznev. (Irodalom: NéprLex. 2: 402 *hajómalom* a.)

Merítőpuszta 'lakott hely Csór belterületétől délnyugatra'. Az 1863 (Hnt. 234) óta adatolható helynév előtagja a *merít* 'márt' ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult. A Sárret szélén levő határrészre utal, amely időnként víz alá merült. Vö. *Merített* 'határrész Bakháza belterületétől délnyugatra, amely a Rinya áradásakor víz alá merült' (SMFN. 750). L. még székelyföldi nyelvjárási *merített* 'folyóvízbe benyúló kis hidas, lépcsőzetesen vagy padoltan készített hely, amelyen állva merítenek vizet' (MTsz. 1: 1441).

Miseúti-dűlő 'határrész Tikos belterületétől északra'. Az 1862 (SMFN. 100) óta adatolható dűlőnév előtagjának alapszava a nyelvjárási *miseút* 'a szomszédos faluba (toronyírást) vezető gyalogút, amelyen misére szoktak átjárni onnan, ahol nincs katolikus templom' (Maác: FöldrTsz. 21; SMFN. 40). Arra a gyalogútra vonatkozik, amelyen a szomszédos Vörsre jártak át misére.

Nadrág 'romániai helység a Ruszka-havasban Lugostól kelet-délkeletre'. Az 1364-től (Csánki 2: 15) adatolt és Kniezsától (MagyRom. 1: 233) ismeretlen eredetűnek mi-

nőstített helységnév valószínűleg szláv személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. szerb-horvát régi *Namdrag* személynév (Schlimpert: SlPn.² 93), cseh régi *Nedrah* < R. **Nedrag* személynév (StöSl. na—*objěti sě* 458). E szláv személynévek utótagja azonos a magyar *drága* melléknév szláv előzményével. A helységnévet a magyar nyelvérzék a *nadrág* főnévhez hasonította, amelyhez etimológiailag nincs semmi köze.

Nagy-Eménkes '525 m magas hegy a Gerecsében Lábatlan belterületétől délre'. Az 1800 [*Nagy Enikos*: MNyTK. 132. sz. 46] óta adatolható hegynév második elemének alapszava a nyelvjárási *emíng* ~ *emínk* 'sajtból kisajtott sós savó' (MTsz. 1: 489; TESz. 1: 643) főnév. Lehet, hogy elsődlegesen az *Eménkes kútja* (1967: Holényi: Ger. térkép-melléklet) nevű kút vizének sajátos ízére vonatkozott, s a kútról vonódott át a hegyre. A névadáshoz l. *Savóskút* 'erdő Hajdúhadház belterületétől délkeletre' (1815: HBKT. 61); a névadó egy savanykás vizű kút volt (É. Kiss: HMJ. 147). — A *Nagy*-előtag *Kis-Eménkes* (1864: Hunfalvy J.: MBir. 2: 415) előtagjával van korrelációban.

Nagyfény 'helység a jugoszláviai Bácskában Szabadkától délre'. Az elsődleges *Napfény* (1462: Csánki 1: 682) névalak a *napfény* 'a nap sugarainak fénye' főnévből alakult. A talaj feltűnő színevel, fényes voltával lehet kapcsolatos. Bizonyára ez volt az indítéka a somogyi és baranyai *Verőfény* (Csánki 2: 467, 656) helységnévnek is. Idővel az előtagot a *nagy* melléknév magához hasonította; l. 1808: *Nagy-Fény* (Lipszky: Rep. 1: 444). (Irodalom: Pais: MNy. 12: 16; EtSz. 2: 208 *Fény* a.)

Naplás-tó 'kis tó Mezőfalva belterületétől északra'. Megértéséhez a következő szövegrészlet adja meg a kulcsot: 1753: „*Katona Naplás* nevű völgy . . . kitis Ráczul Danistyenek neveztek” (FMTÉ. 6: 258). A *Naplás* helynév a szerb-horvát *Danište* helynévnek a tükörfordítása. Ennek köznévi előzménye a szerb-horvát *dànište* 'nappali tartózkodóhely'. A *Naplás* < *naplás* alapszava a régi *napol* 'időt eltölt, elveszteget (pl. a régi vármegyei rendszerben a beparancsolt előfogatos jobbágyok néha három-négy napig vesztegelték a vármegyeház udvarán)' (vö. CzF. 4: 731 *napol* és *napoló* a.). Az 1753. évi adat arra mutat, hogy katonák egykori nappalozási helyével van dolgunk.

Óceán-árok 'Dunakeszi területén eredő és Káposztásmegyeren jobb felől a Szilas patakba ömlő vízfolyás'. Mit kereshet a világtenger neve egy ásott medrű kis vízfolyás nevében? Érseki György szíves közléséből tudom, hogy a dunakeszi gyümölcs- és zöldségkonzervgyárnak egykor *Óceán* volt a neve. E sok vizet felhasználó gyár építtette ki azt a levezető árkot, amely a gyárról kapta az *Óceán-árok* [1973: Budapest atlasz 4. sz. térkép] nevet.

Ördög lakodalmá '1463 m magas hegy az Alacsony-Tátrában Breznóbányától északkeletre'. Az 1736-ban *Ördök Menyegzője* (Bél: NotHung. 2: 513), 1808-ban *Ördög lakodalom* (Lipszky: Rep. 1: 110) alakban feltűnő hegynév a szlovák *Čertova Svadba* [1736: *Czertowá Svadba*: Bél: NotHung. 2: 513] tükörfordítása. A névadás szemléleti hátterét abban a szlovák néphitben keresik, hogy viharos, hófúvásos időben az ördög tartja itt a lakodalmát. E tekintetben figyelmet érdemel az a tréfás magyar szólás is, amelyet akkor szoktunk mondani, ha egy időben süt a nap és esik az eső: *veri az ördög a feleségét*. (Irodalom: Bél: NotHung. 2: 513.)

Öt-rendes 'rét Kötöse belterületétől délre'. Az 1864 (SMFN. 207) óta adatolt határresznév az *öt* számnévnek és a *rend* 'egy kaszavágásnak megfelelő szélesség' -s képzős származékának az összetétele. A rét nagyságát határozza meg. (Irodalom: Kázmér: MNyTK. 95. sz. 58.)

Pápalátó-kő 'sziklás kilátóhely a Bakonyban Fenyőfő belterületétől kelet-délkeletre'. Az 1957 (Dornyay: Bakony² 162) óta adatolt hegynévnek nincs köze a római katolikus egyház fejéhez. A *Pápalátó* olyan jelöletlen tárgyias összetétel, amelynek előtagja a *Pápa* városnév, utótagja pedig a *lát* ige folyamatos melléknévi igeneve. Azzal kapcsolatos, hogy az így jelölt sziklaról tiszta időben el lehet látni a nyugat felé mintegy 24 km-re levő Pápaiát. A hegynév szerkezeti felépítéséhez vö. *Egerlátó* 266 m magas domb Egerszalók belterületétől kelet-északkeletre' [1435: *Egerlatohegy*: MNy. 25: 235]. (Irodalom: Dornyay: Bakony² 162.)

Pénzverő-völgy 'völgy a Székesfehérvárhoz tartozó Csalától északnyugatra'. Az 1759 (FMTÉ. 6: 281) óta adatolható helynév bizonyára a *Pénzverő* (1453: *Martinus Penzwereu*: OklSz. 766) családnévnek és a *völgy* főnévnek az összetétele. A *Pénzverő* családnévhez l. a *Forintverő* (1489: *Johannes Forynthwerew*: OklSz. 259) családnévet is. Némelyek szerint a *Pénzverő-völgy* azzal kapcsolatos, hogy Szent István király Székesfehérváron pénzt veretett „Regia Civitas” felirattal (Pesty: MoHn. 255).

Pilátus '2129 m magas hegy Svájcban a Vierwaldstätter-tótól nyugatra'. Magyar szövegből 1816 óta adatolható, s első magyar előfordulásakor megtudjuk etimológiájának lényegét is: „*Pilatus* hegye . . . Neve deák eredetű, 's jó a' *mons pileatus* szavakból, mivel tetejét szüntelenül felhők, mint valamely kalap, fedezik” (Hübner: Lex. 4: 173). A magyarba a német *Pilatus* hegynév átvételként került. Ennek forrása a latin *Pileatus* hegynév, amely a latin *pileatus* 'nemezkalapot viselő' melléknévből alakult. A névadást a nemezkalapnak és annak a ködsüvegnek a hasonlósága magyarázza, amely gyakran borítja az időjelzőnek tekintett hegycsúcsot. A *Pileatus* hegynév idővel hasonult a bibliai *Pilatus* [*<* latin *pilatus* 'dárdával ellátott, lándzsás, kopjás'] személynévhez. A néprege szerint a Krisztust keresztre feszítettét Poncius Pilátus lelke a hegy szakadécai között bolyong. (Irodalom: Egli² 723; Bach: DtNam. 2/2: 541.)

Pipis-hegy '389 m magas hegy Mátrafüredtől délre'. Az 1864 (Pesty [Heves vm.] óta adatolható hegynév előtagja a népnyelvi *pipis* 'búbos pacsirta'. A kicsinyítő képzős *pipiske* alakban is használatos madárnév számos hegynévben szerepel különböző vidékeken (l. Hnt. 1973. 213, MNyTK. 125. sz. 20, 113, 122, 161, 167, MNyTK. 144. sz. 22 stb.). Legkorábbi előfordulásaiként l.: 1486: *Pypys* '266 m magas domb Noszvajtól délre' (BorsOkl. 241); 1630: *Pypyske hegy* 'hegy a Gömör vármegyei Rudna határában' (IIa 3: 349); 1720–50: *Pipis hegy* 'szántóföld a Gömör vármegyei Alsóbalog határában' (IIa 2: 26). Nem feltétlenül szükséges minden esetben a búbos pacsirta fészkelési vagy tartózkodási helyére gondolnunk. Néhol a *Pipis-hegy* kúp alakú magaslatot jelöl, olyat tehát, amely bizonyos mértékben a búbos pacsirta bóbítájára emlékeztet. (Irodalom: Stanislav: SlovJuh. 2: 412; MNyTK. 125. sz. 161; MNyTK. 144. sz. 22; TESz. 3: 204.)

Piripócs 'lakott hely az Előszálláshoz tartozó Kísszentmihálytól keletre'. A *Piripócs* alakban 1926 (Hnt. 230) óta adatolható helynév az elmaradottság, kisszerűség megtestesítőjének számító képzeletbeli *Piripócs* [1863: Szigligeti: Fenn az ernyő 13: NSz.; l. még PallasLex. 14: 14] helységnévből jött létre. Előzményének, a képzeletbeli *Piripócs* helynévnek a megalkotója előtt talán *Máriapócs* lebegett példaként: az utótagot onnan vehette, előtagként pedig a népnyelvi *piri* 'kicsi, pirinyó, parányi' (CzF. 5: 239) melléknévet használhatta fel. Kevésbé valószínű, hogy az előtag a *piros* melléknévből való játsszi képzéssel. (Irodalom: Horger: MNy. 39: 379.)

Pohár-hegy 'szőlőhegy Mórtól keletre'. Az 1864 (FMTÉ. 6: 276) óta adatolt hegynév a *pohár* 'ivóedény' és a *hegy* 'szőlőhegy' összetétele. Arra emlékeztet, hogy a hegynek

szőlővel való betelepítése előtt sorshúzással döntötték el, melyik parcella kié legyen, s a sorsjegyeket egy pohárból húzták ki. (Irodalom: FMTÉ. 11: 242.)

Romlott 'romániai helység a Szilágyságban Zilahtól délkeletre'. Az 1408 (Zsigm-Okl. 2/2: 164) óta adatolható helységnév a *romlik* 'erjed, rothad; omlik, törik, töredezik' ige befejezett melléknévi igenevéből alakult. Ennek helynévi használatához l.: 1266: *Rumluthpatak* 'az Ipoly mellékvize' (ÁÚO. 3: 134; Ortway: *Vízr.* 2: 176); 1314: *Rumluth-heghaz* 'hely Szentkirályszabadja környékén' (OklSz. 816). (Irodalom: Pais: MNy. 4: 319.)

Rosszderekú-dűlő 'határrész Alsónémedi belterületétől kelet-északkeletre'. Az 1859 (AlsTörtNépr. 227) óta adatolható dűlőnév *Rosszderekú* eleme a *rossz* 'silány' melléknévből és a *derék* 'középső (fő) rész' főnévből álló jelzős szerkezetnek az -ú képzős származéka. Olyan szántóföldre vonatkozik, amelynek két vége jó, a közepe vagv dereka viszont sovány homok. (Irodalom: Balassa: AlsTörtNépr. 227.)

Sörkút 'szlovákiai helység a Szepességben Késmárktól észak-északnyugatra' [1907: *Sörkút*: Hnt. 939, de l. 1289; *Birburn*: Fekete Nagy: Szep. 231 is]. A helységnév elsődleges alakja a német **Birnbrunn* (tkp. 'körtefás kút, forrás') volt, s ebből — népetimológias alapon — *Bierbrunn* (tkp. 'sörkút') fejlődött. A magyar *Sörkút* tükörfordítás, a szlovák *Výborna* pedig átvétel a németből. (Irodalom: Melich: Jegyzetek [Szepes vm..])

Szárazvám 'ausztriai helység Burgenlandban Kismartontól nyugatra'. A falu elsődleges neve *Kövesd* [1270: Csánki 3: 620] volt. Ez a *köves* melléknév -d képzős származéka. Minthogy a faluban a XIV. század óta útvámat (*tributum viaticum*) szedtek, a *Kövesd* név a *Szárazvám* [1641: Schwartz: NyNH. 102] névvel cserélődött fel. Ennek köznévi előzménye az 1360 (OklSz. 887) óta adatolt *szárazvám* 'a hid- és révvámtól való megkülönböztetésül' az a vám, amelyet az utazók, szállítók szárazföldi útvonalakon fizetnek; útvám' (CzF. 5: 1065). Az Urb. (834) ekképpen tájékoztat a régi vámszedésről: „Vámokat eredetileg vízi átkelőknél állítottak fel, ahol a közlekedés biztosítása valamilyen berendezésnek: hídnak, kompnak fenntartását tette szükségessé, és a beszedett vám ezeknek a karbantartási költségét volt hivatva fedezni. A földesurak azonban az idők folyamán állandóan több hasznot igyekeztek kisajtolni vámszedési jogukból és egyre-másra állították fel a vámhelyeket ott is, ahol erre semmi szükség nem volt. A XVI–XVII. században úgyszólván minden országgyűlésen hoztak törvényeket az ilyen »száraz vámok« (telonium siccum, aridum) megszüntetésére, de nagyon kevés sikerrel.” (Irodalom: Schwartz: NyNH. 102; Kranzmbürg. 105.)

Szartos 'a Fekete-Körös bal oldali mellékvize' [1865: Hunfalvy J.: MBir. 3: 395]. Hasonló víznév a magyar nyelvterület más részén is van vagy volt: *Szartos* 'Hidasnémetinél jobb felől a Hernádba ömlő vízfolyás' [1255: Györffy 1: 39, 75]; *Szartos* 'esőzésekör víz alá kerülő határrész Poroszló belterületétől északkeletre' [1427: Kniezsa: ErdVíz. 20; a lokalizáláshoz l. MNyTK. 144. sz. 109]. Talán a *szarat* [<: *szarik*] ige folyamatos melléknévi igenevének -s képzős származékával van dolgunk. Eredetileg olyan folyó- vagy állóvízre vonatkozhatott, amelynek vize gyakori széketürítést (hasmenést) okozott a jószágoknak.

Szoba-kő 'barlangjáról ismert hegy a Keszthelyi-hegységben Balatonyöröktől északra'. Az 1902 (Jankó: BNépr. 70, 79) óta adatolható hegynév a *szoba* 'lakóhelyiség; (rég) kemence' és a *kő* 'szikla' főnév összetétele. Tulajdonképpen értelme 'olyan sziklahegy, amelynek oldalában szobára (esetleg kemencére) emlékeztető sziklafülke, szikla-

barlang van'. (A névadáshoz l. a FNESz.-ben *Istállós-kő* és *Pes-kő* szócikkét.) Kevésbé valószínűen értelmezik némelyek a *Szoba-kő*-t olyan helynek, ahol kemenceépítésre való kő található. (Irodalom: Bány: MNy. 23: 216, NéprÉrt. 28: 108; DornyVigy. 222.)

Tehéntánc 'dombos határrész Gyöngyöspata belterületétől északra'. *Tehéntáncos* alakban 1743 (Sugár: GyFN. 108), *Tehéntánc*-ként pedig 1840 (uo.) óta adatolható. E helynév másfelé is előfordul csárda (Emőd: 1808: *Tehéntáncz*: Lipszky Rep. 1: 674), dombos legelő (Balaton, Heves m.: 1864: MNyTK. 125. sz. 26), dombos határrész (Bélapátfalva: MNyTK. 125. sz. 58), dombos szőlőterület (Ostoros: MNyTK. 125. sz. 156; Sátoraljaúj-hely: Népszabadság 1979. okt. 14. 9), sík legelő (Eger: BakFek. 1: 114), sík szántóföld (*Tehéntáncos*: Besenyőtelek: MNyTK. 144. sz. 98) stb. jelölőjeként. Köznévi előzményéről, a népnyelvi *tehéntánc*-ról a következőket olvashatjuk 1874-ből: „*tehéntáncz* . . . A tehének ficzkázó ugrálása, midőn jó kedvök van, pl. tavaszkor, midőn az akolból a mezőre szabadulnak. Van ilyen nevű csárda Borsod várm. A *táncz* szót némely más állatokra is alkalmazza a népnyelv, pl. *borjutáncz*, *darutáncz*, *szarkatáncz*” (CzF. 6: 164).

Tejfalusziget 'település Dunakiliti belterületétől délkeletre'. Az 1784 (EKF. 7: 9) óta adatolt helynév a Szigetköznek arra a szigetére utal, amely az első világháború végéig a csallóközi Somorjától délkeletre fekvő Tejfalú községhez tartozott, s róla kapta a nevét is. A *Tejfalú* ~ régi *Tejfalva* [1298: *Theyfalua*, *Teyfalú*: VSOS. 2: 257; 1345: *Theifalú*, *Villa Lactis*: Száz. 81: 130, de l. 1237: *ville Timothei*: ÁÚO. 7: 48 is] helységnév a magyar régi **Tej* személynévként és a *falú* főnévként az összetétele. Az 1237. évi adat (l. fent) azt bizonyítja, hogy a **Tej* személynév a régi *Timotej* 'Timót' [1237–40: *Tymotej*: PRT. 1: 785] személynévként a csonkulással keletkezett becéző alakja. A latin *Villa Lactis* névalak tanúsága szerint azonban már 1345-ben a magyar *tej* 'emlőben képződő fehér folyadék' főnévvel azonosították. A népetimológias alapon így átértelmezett *Tejfalú* tükörfordítása a szlovák *Mliečno* és a német *Milchdorf*. (Irodalom: OklSz. 970 *tej* a.; Melich: SzlJsz. 1/2: 207; Makkai: Száz. 81: 130; Stanislav: SlovJuh. 2: 345, SR. 13: 95; Kázmér: Falu 285; Majtán 273; VSOS. 2: 257.)

Testhalom 'lakott hely Ópusztaszer belterületétől dél-délkeletre' (l. Hnt. 1952. 237 *Sövényháza* a.). A többfelé, így Felsőszolca (Ipolyi: MMyth.² 2: 336), Hajdúböszörmény (1786: MNyTK. 102. sz. 110), Csongrád (Pesty [Csongrád vm.] határában is előforduló helynév köznévi előzménye a népnyelvi *testhalom* 'tömegsír; (rég) hullarakás' főnév. Ehhez l. Tinódi Sebestyénnek „Szegedi veszedelem” című krónikás énekéből a következő részletet: 1552/1554: „Az loc holt teft fzelel ot fekdzic vala | Ket halmot az telben nagyot raktac vala” (Tinódi: Cronica 42). A XVI–XVII. századi csatározások után a halottak eltakarítása gyakran úgy ment végbe, hogy a meztelenre vetköztetett holttesteket nagy halomba rakták, s a halmot sövényvel körülfönták, hogy a farkasok és a kóbor kutyák a tetemetek széjjel ne hordják. Az efféle nyílt katonatemető a vadmadaraknak lett a prédája, és idővel fehér csontrakássá változott. Balassi Bálintnak „Vitézek, mi lehet e széles föld felett” kezdetű katonanékekében olvashatjuk: „Viadalhelyeken véressen, sebekben halva sokan fekszenek, | Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek” (Balassi: ÖM. 1: 112). A *Testhalom*-hoz hasonló szemléletű névadás eredménye a *Tetemvár* (Eger: BakFek. 1: 66; Miskolc: Hunfalvy J. MBir. 1: 311) helynév is. (Irodalom: Inczeffi: SzegPedFőiskÉvk. 1958. 143; Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból. B., 1963. 223; NéprLex. 2: 434.)

Tizenháromváros '1902-ben Sárvárhoz csatolt település a város belterületétől délkeletre'. Az 1639 (Sárvm. 260, 272) óta adatolt helységnév a *tizenhárom* számnévből

és a város főnévből tevődött össze. Azzal kapcsolatos, hogy a névadáskor a „város” mind-össze tizenhárom házból állott (Pesty: MoHn. 395). Vö. *Hetesváros* 'hosszú ideig csupán hét házból álló településrész Felsőőrben' (FTsz. 79), 1616: *Tizenhárom város* 'Nagykálló egyik településrésze' (MNYTK. 132. sz. 99).

Túrószsák 'szántófield Szentgáloskér belterületétől északra'. Az 1852 (SMFN. 367) óta adatolható határrésznév köznévi előzménye a nyelvjárási *túrószsák* 'hegyes vászon-zacska, amelyet aludttejjel megtöltve felakasztanak, hogy a savó kifolyjon, a túró pedig visszamaradjon'. A határrész azért kapta ezt a nevet, mert olyan az alakja, mint a túrószacska. (Irodalom: SMFN. 367).

Üstök-hegy '497 m magas hegy a Visegrádi-hegységben Dömös belterületétől délkeletre'. Az 1864 (Pesty: Kom. 114) óta adatolt hegynév előtagja a nyelvjárási *üstök* 'erdős hegynek meredeken leszakadó vége' (NyF. 66. sz. 45). Az elsődlegesen 'a fej elülső részén nőtt hosszú haj'-at jelölő üstök főnévnek ez a domborzati jelentése hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett a másodlagos 'nád- vagy zsúptetőnek az oromfal fölé ernyőként lenyúló része' (MTsz.) jelentés alapján. (Irodalom: Hefty: NyF. 66. sz. 45; Barcza—Thirring: BpDJK. 202.)

Vércsorog 'romániai helység Erdélyben Élesdtől délnyugatra'. Az 1492 (Jakó 388) óta adatolható helységnévnek semmi köze sincs a vér csorgásához. Román eredetű; vö. román *Vîrciorog* 'Vércsorog'. Ennek előzményeként l. román népnyelvi *vîrciolog* [*< *vîrciorog*] 'örvény, forgatag' (Petrovici: StDialTop. 221). Kevésbé meggyőző feltevés szerint a román *vîrşor* ~ nyelvjárási **vîrşior* 'kis hegy, kis csúcs' szláv -ov képzős származékából keletkezett képzőcserével. (Irodalom: Karácsonyi: MNy. 4: 353; Iordan: TopRom. 481; Petrovici: StDialTop. 221.)

Vasláb 'romániai helység a Székelyföldön Gyergyószentmiklóstól délre' [1750: Suci: DietIstTrans. 2: 257]. A falu telepítőjét **Vasláb*-nak hívhatták vasból való műlábáról, s róla vehette nevét a község. 1864-ben a telepítőről annyit tudtak, hogy „hálomás szerint égy sánta Vaslábu ember Román nemzetségből és Később égy Gíofnak szolgájából Szárhegyről” (Szabó T. A.: Gyergyói hn. 65).

Kiss Lajos

Döfi. (Magyarázata és szótározása). „Ez már döfi!” stb. — az élőbeszédnek ezt a kedvesen emfaticus, kissé csibészes szólását mindenki ismeri, bár a városi köznyelvből kezd kiszorulni. (Így például a Juhász József által feldolgozott frazeológiai egységek között nem fordul elő.) Összes változataiban egyértelműen ugyanazt fejezi ki: valaminek az élvezhetőségét vagy alkalmasságát kimondó értékítéletet; állítmányi, ritkábban jelzői funkcióban. Közhasználati szótáraink általában az „ez már döfi!” alakot adják meg, mégpedig — egy kivétellel — a *döf* ige eikkében:

ÉrtSz.: *döf* ... Sz.: (*biz, tréf*) *ez már ~i*: ez olyan, hogy kívánni sem lehet jobbat v. többet.

ÉKsz.: *döf* ... Sz *biz tréf*: *ez már ~i!* ez igen, ennél már kívánni sem lehetne jobbat! [?].

Hasonlóan járnak el nagyobb fordítási szótáraink, nevezetesen Ország L. Magyar—angol, Eckhardt S. Magyar—francia, J. Reychman Magyar—lengyel, Halász E. Magyar—német, Koltay-Kastner J. Magyar—olasz és Hadrovics L.—Gáldi L. Magyar—orosz szótára, valamint a moszkvai Russzki jazik kiadónak az Akadémiai Kiadó közre-